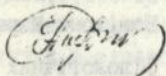

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

імені І.І.Мечникова

На правах рукопису.

АНДРЕЄНКО Олена Юріївна

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВЛАСНИХ НАЗВ
У НАУКОВО-ФАНТАСТИЧНОМУ ТЕКСТІ

Спеціальність 10.02.19 – теорія мовознавства

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Одеса - 1992

00344038 (M)

Робота виконана в Одеському державному університеті

імені І.І.Мечникова

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор

Кухаренко Валерія Андріївна

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор

Новікова Марина Олексіївна

кандидат філологічних наук, доцент

Касім Олена Юріївна

Провідна установа: Чернівецький державний університет

Захист відбудеться 17 грудня 1992 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 068.24.08 з філологічних наук в Одеському державному університеті /270058, м.Одеса, Французький бульвар, 24/26, ауд.130/ о 15.00.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Одеського університету.

Автореферат розіслано *4 листопада* 1992 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

доцент

Тхор Н.М.

Літературна ономастика протягом останніх десятиліть інтенсивно розробляється в усьому світі. Характерно, що спеціальні секції ономастики виділено і на останньому XVII Міжнародному ономастичному конгресі, що відбувся 13-18 серпня 1990 р. у Гельсінкі, і на XVIII конгресі, що планується на 12-17 квітня 1993 р. у Трірі.

У цій сфері багато зробили вчені колишнього СРСР /М.С.Альтман, М.В.Горбаневський, В.П.Григор'єв, С.І.Зінін, Е.Б.Магазаник, В.А.Никонов, О.В.Суперанська, О.І.Фонякова та ін./, причому особливо примітним є внесок українських дослідників /К.Б.Зайцева, Ю.О.Карпенко, В.А.Кухаренко, Л.Т.Масенко, В.М.Михайлов, Є.С.Отін та ін./ . Однак різні роди і жанри художньої літератури ономастично вивчені дуже нерівномірно. І своєрідними полюсами тут є, з одного боку, гумор та сатира, що мають багатющі ономастичні студії /відзначимо зокрема праці українських учених Л.І.Колоколової, І.О.Мариненко, Р.У.Таїч, Н.Ю.Тодорової/, хоч вони аж ніяк не вичерпують усього обсягу й усіх аспектів проблеми, а з другого – наукова фантастика, що практично й досі не потрапила в поле зору ономастів. Існують лише окремі статті й тези з окремих часткових питань вивчення власних назв /далі – ВН/ у науково-фантастичних текстах.

Тут, безперечно, відбився помилковий погляд на наукову фантастику як на другорядну літературу, що тривалий час панував у літературознавстві. Погляд цей нині ривуче відкинуто, особливо після публікації творів М.О.Булгакова, після того як Г.Тютюнник та П.Айтматов довели величезну художню силу фантастичного, силу міфа. Сьогодні лише на російській мові за рік виходить близько 50 літературно-критичних праць з фантастики. Однак мова наукової фантастики й особливо – її ономастика ще чекають своїх першовідкривачів. Парадокс же цієї історично нілком зрозумілої ситуації полягає в тому, що роль ВН у науково-фантастичному тексті, значимість онімії для створення художньо достовірної фантастичності, мабуть, більша, ніж у будь-якому іншому жанрі художньої літератури.

Цим і обґрунтовується актуальність дисертаційного дослідження. Тут істотним є не лише сам об'єкт аналізу, але й аспект, погляд на нього: розглядається комунікативно-прагматичний потенціал онімів у фантастиці. Комунікативно-прагматичний підхід, що одержав уже помітне поширення в мовознавстві і досяг істотних результатів /праці М.С.Трубенького, Р.Якобсона, також І.В.Арнольд, Н.Д.Арутинської, В.Г.Гака, І.Р.Гельперіна, О.Л.Каменської, Г.В.Колшанського, О.С.К.Бряккової, В.А.Кухаренко, Т.М.Ніколасової, О.В.Падучевої, Г.Г.Почепшова, Ю.С.Степанова та ін./: І/ спирається на аналіз текстів /втіленого

морлення/, а не мови, і таким чином, входить у складний комплекс, званий "лінгвістикою тексту"; 2/ розглядає текст не як застиглу структуру, а як живу, функціонуючу єдність, як акт комунікації письменника з читачем; 3/ вирізняє в цьому акті прагматичний аспект, тобто наголошує на тому, що саме письменник хотів у своєму тексті сказати /прагматика адресанта/, що, і як читач з цього тексту видобуває /прагматика адресата/.

У розумінні прагматичного аспекту, прагматики взагалі, серед учених поширені досить розмаїті погляди. Прагматику ототожнюють з оцінкою - "відношенням мовця" /Ю.Д. Апресян/, з коноґацією /Т.А. Космеда/ тощо. У даній роботі розуміння прагматики спирається на найпоширеніше широке її тлумачення, запропоноване ще в 1938 р. Ч. Моррісом, що виділив у семіотичі три її частини - синтактику, семантику й прагматику, які вивчають відношення "знаків до знаків, до об'єктів, до інтерпретаторів". Таким чином, "категорія суб'єкта є центральною категорією сучасної прагматики" /Ю.С. Степанов/. Суб'єктом-інтерпретатором, звичайно, є не лише письменник, а й читач.

Здійснюється спроба з'ясувати, як інтерпретації письменника, закладені у ВН, дешифруються, сприймаються інтерпретатором-читачем, що саме ним засвоюється. Від майстерності й таланту письменника залежить, щоб закладене ним у ВН відношення адекватно чи з мінімальними втратами було відтворене читачем. Тому комунікативно-прагматичний підхід, спираючись на прагматику адресанта, велику увагу приділяє також прагматичі адресата.

Метою даного дисертаційного дослідження є встановлення та всебічне вивчення комунікативно-прагматичного потенціалу ВН науково-фантастичного тексту в їх системній організації, функціонуванні й типологічній специфіці. Для досягнення цієї мети необхідно розв'язати наступні завдання:

- зібрати й систематизувати ономастичний матеріал російських та англійських /конкретніш - американських, тобто англійських/ науково-фантастичних текстів, обраних для дослідження;

- визначити кількісні параметри ономастичного простору досліджуваних науково-фантастичних творів, зокрема - насиченість ономастичних розрядів і ономастичну насиченість у цілому для кожного твору;

- встановити кількісні, структурно-семантичні закономірності ВН як обов'язкового й істотного компонента цілого закінченого науково-фантастичного тексту;

- вивчити функціональні закономірності ВН, їх дію в науково-фантастичних текстах, їх роботу, оскільки на сторінках художнього ціло-

о, їх роль у текстотворенні, в комунікативно-прагматичній сферованості тексту;

- з'ясувати типологічні закономірності ономастичного простору науково-фантастичних творів, притаманні як індивідуально-авторським, так і національним жанровим парадигмам;

- на базі сформульованих кількісних, якісних, функціональних та типологічних закономірностей /тут можливі різні перехрещення/ визначити: а/ інтегральні облігаторні жанроутворюючі ономастичні ознаки наукової фантастики; б/ інтегральні та диференціальні ономастичні ознаки національних жанрових парадигм; в/ інтегральні й диференціальні ономастичні ознаки індивідуально-авторських парадигм; г/ диференціальні ономастичні ознаки окремих закінчених науково-фантастичних творів.

М а т е р і а л о м дослідження стали російські науково-фантастичні тексти загальним обсягом у 3062 сторінки, що включають 37 620 ім"явжитків, та англомовні твори обсягом у 2802 сторінки з 34 410 ім"явжитками. Поза тим для ономастичного аналізу з зіставним та допоміжним призначенням були залучені перекладні науково-фантастичні тексти: з англійської мови на російську /1101 сторінка, 12 250 ім"явжитків/, з англійської мови на українську /393 сторінки, 416 ім"явжитків/, з російської мови на українську /303 сторінки, 3636 ім"явжитків/. З цього масиву комплексному, повному аналізу було піддано 4 твори трьох російських авторів, з яких двоє - брати Стругуцькі - складають один авторський колектив /1284 сторінки або 374 120 слововжитків, що містять 977 різних БН у 14 962 ім"явжитках/, а також 4 твори двох американських авторів /758 сторінок або 320 890 слововжитків, що включають 721 різну БН в 9885 ім"явжитках/.

Комунікативно-прагматичний принцип аналізу й специфіка онімічного матеріалу зумовили методику дослідження, обрану в дисертації. Це загальнонаукові дедуктивно-індуктивні прийоми й більш спеціальні кількісно-якісні методи. Тому дисертація містить 21 таблицю різного рівня узагальненості. Застосовуються також методи структурного, контекстуального й психолінгвістичного аналізу, істотні для з'ясування прагматичного наповнення БН. Послідовно розрізняються варіанти й інваріанти. На рівні окремого твору інваріанти представлені денотатами, носіями БН, а варіанти - різними формами й способами їх іменування. На більш високих рівнях інваріантами виявляються інтегральні ознаки, модифікації яких - варіанти - виконують роль диференціальних ознак. У роботі активно застосовуються зіставні, типологічні методи. Здійснюється: а/ внутрішньотекстове зіставлення, б/ онома-

стичне зіставлення індивідуально-авторських парадигм, в/ типологічне зіставлення ономастики національних жанрових парадигм.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що воно являє собою першу в слов'янському мовознавстві спробу комплексного зіставного аналізу онімії науково-фантастичних текстів, скерованого на виявлення комунікативно-прагматичного потенціалу ВН. Розроблено відповідні методики, що враховують кількісні та якісні параметри ономастичного простору наукової фантастики. Виявлено інтегральні жанроутворюючі ономастичні ознаки наукової фантастики /жанрові ономастичні універсалії/, встановлено принципи поділу їх на інтегральні та диференціальні ознаки різних ярусів /національна жанрова парадигма, індивідуально-авторська парадигма, цілий окремий закінчений твір/.

Теоретичне значення роботи включає певне просунення до побудови загальної теорії літературної ономастики як шляхом залучення в науковий обіг нового шару художніх текстів /наукова фантастики/, що раніше не ставали об'єктом спеціальної уваги фахівців ономастів, так і шляхом винесення на суд наукової громадськості нових концепцій і розв'язань, опертих на комунікативно-прагматичну скерованість ВН. Здійснено спробу типологічного вивчення ономастичного простору науково-фантастичних творів, тобто розроблено модель типології літературної ономастики.

Практичне значення дисертації в тому, що вона може бути широко використана перекладачами, особливо перекладачами фантастики. Імовірно, ознайомлення з дисертацією буде корисним і для письменників-фантастів, зокрема - початківців. Матеріали дисертації можуть знайти застосування у вузівських курсах та спецкурсах з загального мовознавства, англійської, української та російської мов, інтерпретації тексту, стилістики, ономастики.

На захист виносяться такі положення:

1. Провідними інтегральними жанроутворюючими ономастичними ознаками наукової фантастики є екзотизм, антропоцентричність та семантизація, які стачають собою жанрові універсалії, діючи як у російській, так і в американській фантастиці. Ця теза поширюється й на похідні від базованих ознаки, зокрема на існування в ономастичній системі науково-фантастичного твору двох підсистем - оказіональної та узуальної.

2. Диференціальними ономастичними ознаками національних жанрових парадигм, а в складі останніх - диференціальними ознаками індивідуально-авторських парадигм і окремих цілих закінчених текстів стають модифікації, варіації, конкретне ономастичне втілення ознак, виділення як інтегральні.

3. Жанроутворюючі ономастичні ознаки екзотизму й семантизації складають антиномію, знаходяться у внутрішньому протиріччі. Це – головна ономастична антиномія науково-фантастичного тексту, яка розв'язується індивідуально, окремо для кожного конкретного твору. Якість, майстерність розв'язання цієї антиномії й визначає передусім масштаб комунікативно-прагматичного потенціалу ІН науково-фантастичного твору.

4. Канротворча ономастична ознака антропоцентричності регламентує провідну роль антропонімії /з ікопланетною виключно/ в науково-фантастичних творах і, відповідно, координати "я" в системі координат "я – тут – тепер". Специфіка інших координат цієї системи в науково-фантастичному творі /"тут" може виявитися навіть в іншому Ресвіті, "тепер" – у III 394 Сторіччі/ призводить до частотного розподілу ономастичних розрядів, відмінного від інших жанрів. Зокрема облігаторною й частотною в науковій фантастиці є астрономія /поряд з антропонімією, топонімією й ергонімією/.

5. Оказіональні ономастичні одиниці створюються в науковій фантастиці на базі узуальних – шляхом відбору, трансформації або відштовхування /аж до полярного/ від них. При цьому узує задається мовою, якою пишеться твір. Тому мова, мовна картина світу /в нашому випадку – англійська чи російська/ сильно впливає на створювану письменником ономастичну систему. В англійській /американській/ фантастиці цей вплив виявляється значно сильнішим і результативнішим, ніж у російській.

6. Серед кількісних ономастичних закономірностей наукової фантастики особливою показовою є та обставина, що в обох досліджуваних національних жанрових парадигмах узуальна підсистема ІН становить третину їх складу /відповідно оказіональна підсистема – дві третини/ і лише близько 10% ім'явжитків. При цьому ономастична насиченість російської наукової фантастики більш ніж на 2% вища, ніж ономастична насиченість англійської /американської/ наукової фантастики.

7. Усі ономастичні ознаки й особливості наукової фантастики мають комунікативно-прагматичний компонент і працюють на створення художнього цілого, доносять до читача як прямі /текстові/, так і глибинні /підтекстові/ оцінки, думки й міркування письменника.

Матеріали й основні положення дисертаційного дослідження пробили а п р о б а ц і ю на республіканській науково-методичній конференції "Методи вивчення лексичного складу мови" /Чернівці, 1986/, 29-ій науковій конференції з філології /Вільнюс, 1987/, міжлуцькій науковій конференції "Семантика мови й тексту" /Кіровоград, 1987/, Шостій рес-

публіканській ономастичній конференції /Одеса, 1990/ та 46-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу й наукових співробітників Одеського університету /Одеса, 1991/. До теми дисертації опубліковано 10 праць.

Структура роботи. Відповідно до мети й завдань дисертації вона складається із вступу, двох розділів та висновків. Додається список скорочених позначень джерел /41 позиція/ й список використаної літератури /234 позиції/.

У першому розділі "Власні назви в російській науковій фантастиці" перший параграф присвячено статусові ВН у жанровій парадигмі наукової фантастики. Тут описано, обґрунтовано й визначено загальні інтегральні жанроутворюючі ономастичні ознаки наукової фантастики, аналіз яких деталізується, конкретизується й розгортається в подальшому викладі. Ознака екзотизму зумовлена тим, що розповідь про незвичне вимагає незвичного ономастичного оформлення. Ознака ж семантизмії скорована на роз'яснення читачеві вказаної незвичності. Таке роз'яснення може здійснюватись у межах самої ВН, тобто бути інгерентним /посл.-допереклад, структурно-етимологічна підказка, фонетична підказка/, або додаватись до неї, тобто бути адгерентним /детермінатив, описова розшифровка, взаємодія оказіональних та узуальних ВН/. Ознака антропоцентричності, притаманна всім системам ВН і взагалі всім природним мовам, відіграє у фантастиці особливу роль, оскільки тут, у зіткненні звичного й незвичного, відомого й невідомого, інтегрує Зудь-яку ВН у систему звичних координат, робить її прийнятною для читача.

За ступенем екзотичності, ззагалі залежно від міри висунення чи приглушення певних інтегральних ознак усі ВН науково-фантастичних текстів ділимо на 10 груп /умовно званих групами екзотичності/, що розташовуються відповідно до послаблення ефекту авторського словотворення:

1. ВН з повною відсутністю аналогів у національній ономастичній системі, з порушенням норм звукосполучень: Ааа /Бредбері/, Шустулетидоводус /Стругашкі/.

2. ВН, що теж не мають відчутних зв'язків з національною ономастичною системою, однак зберігають норми звукосполучень мови, на якій написано твір: Doral /Азімов/, Зирда /Сфрмов/.

3. ВН, що містять певні фонетичні асоціації - підказки в зашифрованому, прихованому вигляді: в імені Сатарина /Стругашкі/ після вилучення складу ри залишається Сатана, що відповідає образу. Ці три перші групи становлять множину нерекурентних екзотичних ВН.

4. ВН зі структурно-етимологічними асоціаціями, що виводять читача на прямі семантичні підказки: Eastwald /Азімов/, планета Чумароз /Буличов/.

5. Екзотичні ВН, семантизовані за моделями, притаманними мові написання твору: марсіанський топонім the Eniall Mountains /Бредбері/, Белогурочка - інопланетянка Биллегури /Бул.чов/, Вага Колесо /Стругацькі/.

6. ВН, пілком побудовані з узуальних компонентів, що вжиті, однак, у незвичній, не властивій їм функції: антропоніми Грім Шар, Гром Орм /Стремов/, Д-503, І-330 /Зам'ятін/ Kantor Voy /Азімов/. Групи 4-6 складають множину рекурентних /тобто читач може якось відновити їх сенс за змістом їх складників/ екзотичних ВН.

7. ВН вміщують узуальні складники, що вжиті в примісному, звичному значенні, але в незвичному сполученні: Карл-Фридрих Сомов, Чарльз Гриценко /Снегов/, Montag-plus-Feber /Бредбері/.

8. ВН, побудовані з узуальних компонентів у їх узуальному значенні і в сполученні, пілком прийнятному для мовної свідомості, однак реально в мові відсутньому: Космоград /Буличов/, Астроград /Сарченко/, the 42nd Century /Азімов/.

9. Реально існуючі загальні чи власні назви, дібрані шлюбним чином для найменування дечотата, створеного його уявою: зороліт "Тант,а" /Стремов/, персонажі Антон, Максим /Стругацькі/, Clarisse McClellan /Бредбері/. Групи 7-9 складають множину рекурентних ок зіональних ВН. Уточнимо, що оказіональними є, звичайно, й групи І-6. У вибіленні даної третьої множини ВН об'єднуючим компонентом є не наявність оказіональності, а відсутність екзотичності. Усі три множини, тобто групи І-9, складають оказіональну підсистему ономастичної системи науково-фантастичного твору, причому ядром цієї підсистеми є перша й друга множини, а третя множина становить її периферію /сюди широко проникають також елементи узуальної підсистеми/.

10. Узуальні ВН в узуальному вжитку: топоніми Африка, Індія, Целебес /Стремов/, Europe, Italy, Spain /Азімов/.

У наступних параграфах першого розділу дисертації характеризується ВН в індивідуально-авторських парадигмах І. Стремова та братів Стругацьких. Ономастичний аналіз індивідуально-авторських парадигм здійснюється на той спосіб, що два великих і визначних, переважно найвідоміших твори одного автора /авторів/ докладно обстежуються з повною вибіркою всіх ім'явжитків усіх ВН, з контекстуальним аналізом кожного ім'явжитку і наступним описом накопиченого матеріалу за ономастичними розрядами та за описаними вище групами екзотичності і упоряд-

кванням кількісних параметрів цього матеріалу у вигляді двох таблиць – таблиці представленості ономастичних розрядів і таблиці групування ІН за 6-уленем екзотичності. Завершується опис типологічним аспектом – зіставленням ономастики двох творів, що дозволяє перейти від рівня окремого художнього тексту на рівень індивідуально-авторської парадигми, з'ясувавши її ономастичні прикмети.

Ономастика І. Єфремова вивчається на матеріалі романів "Туманність Андромеди" /1957/, що містить 336 різних ВН, уживаних тут 3647 разів, і має найвищу серед усіх обстежених творів ономастичну насиченість – 6,7%, та "Час Быка" /1969/, що включає тільки 287 різних ВН, представлених 5340 ім'яжитками, з ономастичною насиченістю 5,8%. Дія першого роману відбувається десь у XX ст., а другого – на тисячу років пізніше. Тому письменник створив для людей майбутнього фантастичну антропосистему, у якій двоцлене іменування складається з довільно добраних компонентів, один з яких дають батьки, а другий добирається самим носієм після досягнення повноліття: "Тор Ан, син Зига Зора", пор. що найчастотніші антропоніми роману: Дар Ветер, Веда Конг, Мвен Мас, Фрг Ноор, Чиза Крит, Звда Наль, Чара Нанди, Рен Боз. Оригінальність, стрункність та фонетична привабливість цієї антропосистеми зумовили, що вона привернула увагу і письменників та вчених, що заговорили про неї, і просто читачів, що почали звертатись до неї при нареченні новонароджених.

Основа ономастичного малюнка твору будується кореляцією ВН цього роду, тобто 6-ї групи екзотичності /63,3% різних назв при 18,7% ім'яжитків/ з узуальними ВН 10-ї групи /18,7% різних назв при 52,7% усіх ім'яжитків/. Серед останніх найчастіше вживаються назви масштабних, загальновідомих об'єктів /Бетельгейзе, Плутон, Карфаген/. Роман привертає увагу також своїми еронімами /Академія Психології Труда/ та хрононімами /Ера Великого Кольца/.

У романі "Час Быка" письменник зберігає свої попередні ономастичні розробки, додаючи новий істотний компонент – ономастику планети Торманс, мешканці якої колись давно прибули з Землі. Ономастика ця оперта переважно на китайські та англійські джерела, пор. місто Кин-Нан-Та /переміна двох перших складів дає відомий Нанкин, а кит. 誤 ті значить "помилка"/, антропоніми з китайськими складоморфемами Ду Бан-Ла, Ниу-Ке; антропонім Гае Од Тимрифт має відчутні англійські асоціації. Загалом тормансіанські ВН належать до 3-ї групи, що й визначає ономастичну конфігурацію роману, значно більш екзотичну, ніж у романі "Туманність Андромеди". У складі ім'яжитків роману "Час Быка", при пануванні ВН 6-ї групи /50,8%/, друге місце посідають оніми

3-ї групи /15,0%, а узуальні ВН опиняються вже аж на третій позиції /11,8%/: дія відбувається переважно на далекому Тормансі, і лизький процент ужитку узуальних ВН ономастично закріплює в свідомості читача відірваність від Землі.

Зіставляючи ономастику двох романів І. Єфремова, можна йти висновку, що тут виявляється чимало збільностей: а/ панування ВН 6-ї групи екзотичності, б/ найвища серед усіх обстежених творів ономастична насиченість, в/ типологічно тотожний склад частотного десятка ВН двох романів при одному лише матеріальному збігові /Земля/. Вказана типологічна тотожність виявляється в тому, що обидва частотних десятка: а/ майже виключно антропонімічні, включаючи для "Туманности Андромеди" вісім імен /усі вони наведені вище/, а для "Часа Бика" - сім, серед яких поряд з землянами /Фай Родис, Чеди Даан, Вир Норин, Зви-за Ганет, Триф Рітл/ фігурують і тормансіани /Чойс Чагас, Хонтээло Толло Фраэль/; б/ поза антропонімією обіймають лише іменування місця дії, причому в обох випадках таких місць - два: Земля і "Тантра" в "Туманности Андромеди", Земля і Торманс чи Ян-Ян /земна й тубільна назва тієї ж планети/ в "Часе Бика". Істотним проявом ономастичної спільності двох творів є також однакове частотне розташування виділених вище чотирьох множин за кількістю різних ВН: а/ узуальні, б/ рекурентні оказіональні, в/ рекурентні екзотичні, г/ нерекурентні екзотичні ВН, або, в числовому /процентному/ вираженні: 52,7%, 26,5%, 19,3%, 1,5% /"Туманность Андромеди"/; 39,7%, 35,5%, 16,0%, 10,8% /"Час Бика"/. Саме таке розташування цих ономастичних множин властиве тільки І. Єфремову.

Між двома романами існують і помітні ономастичні відмінності. Про головну вже йшлося: "Час Бика" має вищий ступінь екзотичності. Тому й за кількістю ім'яжитків у цьому романі третя й четверта множини ВН /рекурентні оказіональні та узуальні ВН/ відстають від першої /нерекурентні екзотичні ВН/, тоді як у "Туманности Андромеди" вони її значно випереджають. Однак ці відмінності зумовлені сюжетними потребами, а не зміною ономастичних засад письменника, які становлять досить характерну й усталену складову частину його індивідуально-авторського стилю.

Ономастику А. Стругацького та Б. Стругацького досліджено передусім на матеріалі повістей "Трудно быть богом" /1964/, що включає 178 різних ВН, ужитих 2279 разів, і має ономастичну насиченість 5,6%, а також "Обитаемый остров" /1962 р., 176 різних ВН, 3696 ім'яжитів, ономастична насиченість 4,0%. В обох творах дія відбувається на далеких планетах, а головними героями їх є земляни, які свідомо чи стихійно перебува-

ють, окрім земних, ще й тубільні наймення: дон Гумата - він же Антоц; Максим Каммерер - він же Мак, Мак Сим, Сим, М. Сим, господин Сим. До речі, за цими найпоширенішими ВН йдуть, з відригом у 2,5-3,5 рази, імена місцевих мешканців. - зечлятого ворога дон Рабы /в оригіналі початково було Рабия, що з перестановкою двох перших приголосних дає зловісне ім'я Берія/ чи найближчого друга Гая Гаала.

Ономастична специфіка повісті "Трудно быть богом" полягає в її високій екзотичності, значно більшій, ніж у І. Єфремова. 25,8% різних ВН і 60,8% їх ужитків належить до 2-ї групи екзотичності, що й вимагається від інопланетної онімії. Водночас ця безліч незрозумілих назв увеселиться в текст так вдало й точно, що не викликає читачького заперечення. У читачькому сприйнятті незнайомі інопланетні імена накладаються на знайому земну антропонімію, що також уживається авторами і не дає читачеві забути, хто є хто, будучи гідночас маркером зміни ситуації. Таке накладання робить інопланетні ВН більш виразними: вони чіткіше виявляють свою екзотичність, незвичність. До виразних ономастичних особливостей повісті належать також улюблені авторські псевдопереклади, здійснені переважно наполовину: Скелет Бако, Бон Саранга, Перта Позвоночник, Ірма Кукіш.

Якщо в романах І. Єфремова частотна послідовність ономастичних розрядів значною мірою збігається: антропоніми, астроніми, ергоніми, топоніми, хрононіми, теоніми, а за межами цих шести розрядів лишається менше 10% ВН, то у братів Стругацьких таких збігів немає, а сама послідовність розрядів помітно відрізняється від притаманної І. Єфремову. Ось перші шість розрядів у повістях Стругацьких, подані за їх частотністю: антропоніми, топоніми, ергоніми, астроніми, теоніми, ідеоніми /"Трудно быть богом"/; антропоніми, ергоніми, топоніми, астроніми, ідеоніми, хремагоніми. Найпомітніша відмінність цих списків - інверсія топонімів та ергонімів у повісті "Обитаемый остров". Вона має своє пояснення: нещодавно відбулась атомна війна, і топонімія мало вживається тому, що вона зникла - разом з об'єктами.

Ономастика повісті "Обитаемый остров" дуже розмаїта - тут /як і в повісті "Трудно быть богом"/ немає лише ВН 6-ї групи, панівної у І. Єфремова. При цьому ономастичних вершин тут дві, а не одна, як у попередньому творі. Це ВН 2-ї та 9-ї груп. ВН 2-ї групи - це передусім тубільні імена, система яких розроблена докладно й загалом вдало. Письменникам треба було знайти щось неземне і водночас не повторювати своїх знахідок у попередній повісті. Вони розв'язали це питання передусім шляхом широкого застосування фінального -у, що сприймається як інопланетна антропонімічна флексія: Аллу, Зогу, Бахту, Ренаду, Ел

рибобу. 9-у групу складають, окрім земних іменувань персонажів, широко представлені в даній повісті повні псевдопереклади, майже зовсім відсутні в попередньому творі. Це клички-прізвиська або ж іменування осіб різних соціальних груп з різним семантичним наповненням: а/ позначення таємничих Вогненосних Творців, що керують країною: Канцлер, Барон, Граф; б/ елітарні клички касти їх безпосередніх помічників: Умник, Очкарик, Дергунчик, Волжирь; в/ підпільні клички борців з тиранією Вогненосних Творців: Вепрь, Птиша, Доктор, Лесник; г/ найменування мутантів, жертв атомної війни: Колдун, Орешник, Хлебопек, Пиявка; д/ кримінальні прізвиська: Крисолов, Крючок; е/ прізвиська для внутрішнього вжитку, що їх давав Максим оточенню, поки погано знав місцеву мову: Бегемот, Руба, Торшер. Використання таких прізвиськ, що даються в своїй семантиці, а не звучанні, сприяє опису й розшаруванню персонажів, водночас полегшуючи працю читача, знижуючи дозу ономастичної екзотичності. Таке зниження не призводить до усунення, бо в повісті, як згадувалось, існує потужний масив БН 2-ї групи /пор. ще топоніми Зартак, Хонти, Хоззалт, Ондол/ та інших екзотичних груп. Що ж до напівперекладів /5-а група екзотичності: Калю-Мошенник, Тапа-Петушок, Ришту Луковица/, то вони в повісті вживаються мало, оскільки цей ономастичний прийом повною мірою використаний у попередньому творі.

Індивідуально-авторський стиль братів Стругацьких з ономастичної точки зору характеризується ще більшою, ніж у І. Єфремова, антропонімічністю першого десятка БН /"Обитаемый остров" - усі 10 БН, "Трудно быть богом" - 9 БН; десята назва тут указує на місце дії, але - топонімом, а не астронімом/ і взагалі всієї ономастичної системи: серед різних БН у двох повістях тут 53,1% та 50,0% антропонімів /у двох романах І. Єфремова - 17,6% й 27,5%/, а серед ім'явжитків - 86,5% та 90,1% /у Єфремова 63,1% і 64,1%/. Істотною прикметою є й цитова вага першого десятка серед усієї сукупності назв: 65,5% та 78,6% /у Єфремова - 57,4% й 43,3%/. Частотне ж розташування чотирьох множин різних БН, збігаючись в обох повістях, виявляється у братів Стругацьких чи не прямо протилежним тому, що було констатовано в І. Єфремова. Виглядає воно так: II, I, II, IV. Це означає, що узусальних БН у Стругацьких найменше /у Єфремова, нагадаємо, найбільше/. Множина ієрекурентних екзотичних БН займає у Стругацьких другу позицію, а у Єфремова - останню, четверту. Усе це означає, що ступінь екзотичності БН у Стругацьких значно вищий, ніж у Єфремова.

Ці та інші індивідуально-стильові розбіжності ономастики /і не лише ономастики/ Єфремова та Стругацьких значною мірою зумовлені

тим, що перший був схильний писати утопії, а другі - антиутопії. Між тим, за словами Б.Н. Стругацького, "утопія - це спроба описати світ, влаштований розумно", а антиутопія "описує світ, влаштований страшно". Тому "автор утопії завжди апелює до розуму, автор антиутопії - до почуття". Звідси раціональна регламентованість /а відтак - певна однотипність/ антропонімів І.Сфремова і значна розкиданість антропонімів у Стругацьких. Звідси й вища варіативність антропонімів у Стругацьких, у яких іменування однієї людини може мати до 15 варіантів /у Сфремова максимальне число варіантів - три/.

Водночас ономастика розглянутих авторів має чимало спільного, що може бути адресоване національній жанровій парадигмі аж ж жанрові взагалі як його універсалія. Зокрема з усіх ономастичних розрядів у науково-фантастичному тексті обов'язковими слід визнати лише чотири: антропоніми, астроніми, ергоніми й топоніми. Ономастична насиченість російської фантастики /у вивчених творах у середньому 5,5%/ помітно вища, ніж у творах нефантастичних жанрів. Фантастиці потрібно більше онімів тому, що вони виконують тут дві протилежні функції: організують ефект фантастичності /за рахунок ознаки екзотизму/ та ефект достовірності /за рахунок ознаки антропоцентричності/. Науково-фантастичні ВН у своїй екзотичній частині унікальні. Імена персонажів інших жанрів можуть багаторазово повторюватись, а дон Румата або Веда Конг - ні. Повторення можливе тільки як засіб циклізації або біраженця алюзій. У цьому відмінність ономастичних та апеллятивних екзотизмів фантастики. Бластери, зорельоти, телепортація мандрують з роману в роман, а ВН залишаються в межах одного тексту.

Підсумовуючи висловлене, відзначимо, що ономастичний компонент лексичного складу художнього тексту формується під впливом ряду факторів. В ієрархічній послідовності, на рівні окремого тексту - це його тема й концепт, на парадигматичному рівні, у текстовій індивідуально-стильовій парадигмі це кількісне і якісне співвідношення та розподіл ВН у творах одного автора; у жанровій парадигмі, тобто при належності всім складникам жанру, це наявність двох підсистем ВН, відмінна від інших жанрів ієрархія вживаності ономастичних розрядів, наявність трьох інтегральних ономастичних ознак - екзотизму, антропоцентричності та семантизації.

Другий розділ дисертації "Власні назви в англійській науковій фантастиці" присвячено докладному зіставному аналізу онімії творів Р.Бредарі та А.Азім'єва - яскравих, славнозвісних представників багатого англійської фантастичної літератури.

Роман "The Martian Chronicles" /1950/ містить 313 різних ВН /Іх більша за звичну кількість пояснюється тим, що твір скомпоновано з різних, початково не дуже пов'язаних між собою оповідань/, що представлені 190 ім'явжитками, і має низьку ономастичну насиченість - 2,7%. Економний ужиток онімів, з широким застосуванням замісників або уникненням ВН, йде не від нехтування ономастичними засобами, а від визнання їх високої виразової вартості.

Серед марсіанських антропонімів роману особливо поширене трикратне повторення одного звуку /Bbb, Rrr/, серед яких є й такі, що в англійській мові окремо не артикуються /Qqq/. Це має виразити особливу міру екзотичності найменування, але водночас імпліцитно вказати на глибинну схожість, перегук марсіанських і тричленних американських наймень. Тільки один звук - усе, що залишилось від кожного з наймень. Не випадково один з персонажів наголошує: "But one day Earth will be as Mars is today".

Оскільки Бредбері надає особливої ваги фонетичній своїй ВН, фоно-символізму, ми застосували в даному випадку психолінгвістичну методику оцінки звучання 30 марсіанських та земних антропонімів. Результати майже 100-процентно відповідають сутності відповідних образів. Характерною для письменника є й фонетична гра онімами, пор. пару

Biggs та Gibbs, схожу на гоголівське Бобчинський і Добчинський. Ще одна особливість ономастичної роботи Бредбері - підвищена увага до загальномовної статистики ВН: типовим персонажам він надає стандартні, популярні в США іменування, а персонажі нетипові - ті, що є носіями крайніх точок зору, одержують рідковживані іменування. До внутрішньої форми іменувань письменник загалом байдужий.

У романі, що описує освоєння Марса землянами, не може не стати істотним зображальним чинником топонімія. Тут маємо кілька марсіанських топонімів /Iorr, Xi-City/, у тім числі й вигаданих /Tuiereroi/, але панівна більшість - таких, що запроваджені на Марсі землянами: Tenth City, New Chicago, New New York, Iron Town тощо. Загалом же в романі, при наявності 15 ВН I-ї групи /4,8%/ та 9 онімів 2-ї групи /2,9%/, панують у складі ВН узуальні оніми /33,9%/, а серед ім'явжитків - оніми 9-ї групи /54,6%/.

У романі "Fahrenheit 451" /1953/ 177 різних ВН, ужитих 1210 разів; ономастична насиченість твору найнижча серед усіх обстежених об'єктів дослідження - 2,6%. Як бачимо, дуже низька ономастична насиченість взагалі притаманна стилю Бредбері. Роман, дія якого, за не-

грамими свідченнями тексту, відбуваєть ся в ХХ ст./хоч ця хронологізація не одержує ніякого ономастичного обґрунтування/, описує плано-мірну й жорстоку боротьбу уряду з духовністю взагалі й книгами зокрема. Тому тут: а/ багато реальних онімів /43,0%/; б/ ступінь екзотичності ВН не піднімається вище 6-ї групи, яка за кількістю різних онімів займає другу позицію /29,4%/. За ім'явжитками ж перед веде 9-а група /78,8%/, до якої належать майже всі іменування персонажів. Найспецифічнішими ономастичними рисами роману є своєрідне перевтілення історичних осіб, авторів відомих текстів, у звичайних людей, персонажів роману, що вивчили ці тексти напам'ять: "Like to read Marcus Aurelius? Mr. Simmons is Marcus" , а також надзвичайне поширення ідеонімів, які займають у романі за частотністю незвичну для себе другу позицію, йдучи зразу за антропонімаи.

Зіставлення двох романів Бредбері засвідчує, що їх частотні десятки охоплюють у романі "The Martian Chronicles" 42,1% усіх ім'явжитків твору /це - чайнижчий показник серед усіх обстежених нами творів/, а в романі "Fahrenheit 451" - 79,0%, причому розрив між початковою та десятою ВН в першому романі становить лише 3,5 рази /астронім Earth ужито 154 рази, антропонім Lustig - 44/, а в другому - 41,4 рази /антропонім Montag ужито 454 рази, а антропонім Mrs. Bowles - 11 разів/. Кожен з десятків містить по два неантропо-німічні компоненти, якими в першому випадку є астроніми Earth та Mars, а в другому - астронім sun та зоонім Mechanical Hound.

При всіх цих /та інших/ розбіжностях у функціонуванні ВН в обох романах Бредбері може бути відзначено багато спільного, що характеризує індивідуально-стильову манеру письменника. Поряд з відзначеною вже низькою ономастичною насиченістю це велика увага, філігранна робота з іменем, що стає під пером майстра вагомим і поліфункціональним виразовим засобом. Характерно й те, що ВН в обох романах однаково розподіляються за частотністю чотирьох їх множин: III, II, I, причому в романі "Fahrenheit 451" I = 0.

Ономастичні параметри індивідуально-авторської парадигми А. Азімова докладно вивчені на матеріалі романів "The End of Eternity" /1955/, що містить 144 різних ВН, ужитих 3207 разів, і має ономастичну насиченість 4,6%, та "The Gods Themselves" /1972/, що включає тільки 87 різних ВН, ужитих 3566 разів, при ономастичній насиченості 3,5%.

Найпомітнішою специфічною прикметою ономастики першого з цих романів є активний ужиток хрононімів. Тут цей ономастичний розрив за частотністю виходить на друге місце, коливаючи герше антропоні-

мам. Втім, в романі така висока активність хрононімів /як і в романі Бредбері "Fahrenheit 451" активність ідеонімів/ цілком зумовлюється темою. Дія роману відбувається в часі, персонажі безперервно переміщуються з століття в століття, і тому, власне, в творі маємо інверсію хрононімів та топонімів: хрононіми фактично позначають місце дії і тому вживаються дуже часто, відтіснивши топоніми аж на сьоме місце.

Ономастичним камертоном роману є наймення жінки з віддаленого майбутнього Noÿs Lambert, у якому перший компонент натякає на зміст "новий" /Noïs знищила Вічність, відкривши людству новий шлях розвитку/, а другий збігається з англійським афелативом, що значить "блискучий": операцію свою Noïs виконала блискуче. Для створення ілюзії майбутнього автор іноді піддає видозмінам існуючі антропоніми, які нібито зазнали розвитку: Jan Verdeer замість Jean Verdier тощо. За складом ВН у романі панують оніми 8-ї групи /52,0%, а за уживаністю - оніми 7-ї групи /44,9%/.

У романі "The Gods Themselves" Азімов оперує вже не часом, а простором - йдеться про три різних Всесвіти. І при цьому ономастичний простір твору характеризується трьома вершинами ім'явжитку - в 4-й групі /імена мешканців пара-Всесвіту, що майже всі наділені земними алюзіями, пор. Odeen, Gra, Tritt /, у 9-й групі /персонажі-земляни: Denison, Hallam, Gottstein / та в 6-й групі /деякі особливі антропоніми, зокрема Selene Lindstrom L., також ряд астронімів: para-Universe, cosmeg-Universe та ін., ергоніми типу Pwarp Station One тощо/. Відповідні числові параметри цих трьох вершин - 36,6%, 25,3%, 22,3%.

Ономастичне зіставлення романів Азімова показує, що перший десяток ВН у романі "The End of Eternity" охоплює 80,6% усіх ім'явжитків /найвищий показник серед обстежених творів/ і включає 4 неантропонімічні компоненти /теж найвищий показник/, з яких три вказують - через час - на місце дії /Eternity, Time, Century /, а четвертий, будучи ергонімом, виступає як колективний антропонім /Allwh.n Council/. У романі ж "The Gods Themselves" частотний десяток обслуговує 71,7% ономастичного простору і включає тільки дві неантропонімічні ВН - Moon та Earth, що позначають місце дії.

Як бачимо, типологічної спільності тут більше, ніж відмінностей. Ще красномовнішим є повний збіг групування ВН обох романів за чотирма онімічними множинами: III, IV, II, I. Це розташування цілком збігається з тим, що встановлено в творах Бредбері. Можемо говорити про статистичну закономірність розподілу ВН в афелативній фантастиці.

Виконане дослідження дозволяє висновувати про жанрові національні ономастичні прикмети та про жанрові ономастичні універсалиї наукової фантастики. Серед перших маємо більше підпорядкування "законові національної відповідності" американської фантастики, аніж російської. В американській фантастиці оказіональна ономастична підсистема помітно англійзована, а узуальна - переважно англійська. Російська ж фантастика в своїх ономастичних пошуках спирається на більш широкий культурно-історичний ґрунт. В американській фантастиці ономастична насиченість є помітно нижчою. При цьому дана прикмета є жанровою і не залежить від типологічних розбіжностей англійської та російської мов, що підтверджено спеціальними розрахунками.

До жанрових універсалиї, окрім схарактеризованих уже ознак екзотизму, антропоцентричності й семантизації, належить те, що узуальні ВН в обох національних жанрових парадигмах стають рівно третину: кількість різних ВН ІО-ї групи тут збігається повністю - 33,3%. Серед ім'яжитків у обох національних жанрових парадигмах панують екзотичні ВН І та ІІ множин /65,7% у російській парадигмі та 36,5% в американській/. При цьому за вжитком в усіх без винятку обстежених творах на першому місці стоять антропоніми /від 63,1% до 90,1%/, у чому знаходиться свій виразний ривав ознака антропоцентричності.

Основні ідеї та спостереження роботи викладено в наступних публікаціях:

1. Методика сопоставительного ономастического анализа оригинала и перевода // Методы изучения лексики языка. - Черновцы, 1987. - С. 177-192. Діп. в ИНИОН II.09.87, №31140. У співавторстві.

2. Закономерности функционирования собственных имен в фантастическом произведении: Творчество Р. Бредбери // Семантика языка и текста: Тезисы межвузовск. науч. конф. - Кировоград, 1987. - С. 172-173. У співавторстві.

3. Поэтика фантастической антропонимии: "Марсианская хроника" Р. Бредбери // Респ. науч.-метод. конф. "Актуальные вопросы романо-германской филологии и методики преподавания иностранных языков в вузе": Тезисы докл. - Самарканд, 1988. - С. 106. У співавторстві.

4. Прагматически направленная номинация лица в произведениях разных жанров // Коммуникативная направленность текста и его перевод: Сб. науч. тр. - К.: УМК ВО, 1988. - С. 55-61. У співавторстві.

5. Прагматичний потенціал власних назв у художньому творі. - Молодіжність. - 1989. - №4. - С. 45-49.

6. Компонентный анализ и иерархия сем личного имени: На материале научно-фантастических произведений // Матеріали Міжвузівськ. наук. конф. "Семантика мови і тексту". - Івано-Франківськ, 1990. - Ч.2. - С.240-241.

7. Главная ономастическая антиномия научно-фантастических произведений // Шоста Респ. ономастичка конф.: Тези доп. і повід. - Ч.1. - Одеса, 1990. - С.94-96.

8. Патронимы в системах реального именования и в художественном тексте // XVIIth International Congress of Onomastic Sciences: Abstracts. - Helsinki, 1990. - P.177. У співавторстві.

9. Функции собственных имен в научно-фантастических произведениях И.А.Ефремова // Тезисы докл. и сообщ. Всесоюз. конф., посвященной проблемам научной фантастики: IV Ефремовские чтения. - Николаев, 1991. - С.1-2.

10. Горьба И.А.Ефремова против культовых названий // Вторая Всес. науч.-практ. конф. "Исторические названия - памятники культуры": Сб. материалов. - М., 1991. - Вып.2. - С.81. У співавторстві.

ЛІБ ім. В. Стефанива
СТАНУРС

Подл.к печати 27.10.88г. Формат 60x84 1/16.
Об'єм 72 уч. изд.л. 1,0 п. л. Заказ № 2750. Тираж 60 экз.
Горьба И.А.Ефремова об'явлено в газеті "Ленінська правда".
Ленина 49.

